

Θεοδοσίου Πελεργίνη, *Η θεμελίωση του ηθικού βίου*, Εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα 1986, 104 σελ.

Στο σύγγραμμά του αυτό ο αναπλ. καθηγητής του Παν/μίου Αθηνών κ. Θ. Πελεργίνης αγγίζει έναν από τους διαχρονικούς τομείς της φιλοσοφίας: την ηθική. Στα οκτώ κεφάλαια του βιβλίου επικρατεί η τάση της αναζήτησης μιας απάντησης για το αν η ηθική φιλοσοφία διέρχεται κρίση στις μέρες μας και, αν ναι, ποια είναι η μορφή της κρίσεως αυτής. Το βιβλίο αποτελεί μια συμβολή στην άποψη ότι ηθική πρέπει να υπάρχει και στην εποχή μας, ακόμα και αν αυτή είναι διαφορετικής υφής από προηγούμενες εποχές.

Στη σελίδα 10, πριν από τον πρόλογο, παρατίθεται ένα απόσπασμα από το βιβλίο του Ed. Bellamy, *Looking Backward*, το οποίο αναφέρω, γιατί πιστεύω ότι αποτελεί μια σύνοψη των απόψεων του συγγραφέα: Η ανθρώπινη φύση, αναφέρει το απόσπασμα, δεν αλλάζει με την πάροδο του χρόνου· εκείνο που αλλάζει είναι οι συνθήκες της ζωής και τα κίνητρα των πράξεων.

Στον πρόλογο (σελ. 11-12) ο συγγραφέας τοποθετεί το πλαίσιο μέσα στο οποίο θα κινηθεί και ορίζει το πρόβλημα του οποίου την απάντηση θα προσπαθήσει να δώσει. Παράλληλα κάνει μια αναφορά στις κρίσεις τις οποίες ενίοτε διέρχεται ένας πολιτισμός και οδηγείται στην παρατήρηση ότι η σημερινή νομιμότητα του ηθικού μας βίου διέρχεται και αυτή μια κρίση. Το θέμα στο σύγγραμμα αυτό θα είναι η εξέταση δύο ερωτημάτων ήτοι:

1. αν η ηθική ζωή έχει λάβει τέλος στην εποχή που ζούμε, και
2. αν θα πρέπει να εξακολουθούμε να χρησιμοποιούμε την ηθική γλώσσα.

Στο πρώτο κεφάλαιο (σελ. 13-19) που τιτλοφορείται «Ενάντια στη διάβρωση», ο συγγραφέας δίνει αρχικά διάφορα παραδείγματα κρίσεων τις οποίες διήλθε η ηθική παλαιότερα. Εκείνο που τονίζεται είναι ότι οι κρίσεις αυτές δεν είχαν στόχο τους την ανατροπή της ηθικής γενικά, αλλά την αναίρεση κάποιας συγκεκριμένης ηθικής θεωρίας. Αντίθετα, ο συγγραφέας θεωρεί ότι εκείνο που τώρα υποστηρίζεται από τους αμφισβητίες είναι, πως ό,τι αποτελεί ηθική έννοια δεν εκφράζει τίποτα το ιδιαίτερο που να μην είναι δυνατόν να εκφραστεί και με άλλες μη «ηθικές» λέξεις. Ο συγγραφέας όμως τονίζει ότι με κανένα τρόπο δε μπορούμε να δεχθούμε αυτό που οι αμφισβητίες της ηθικής μας προτείνουν. Οι ηθικές αποφάνσεις, μολονότι δεν είναι μεταφυσικές ή υπερβατικές αλλά έχουν σχέση με τη φύση των όντων και τα γεγονότα του πραγματικού μας χώρου, εν τούτοις είναι αδύνατο να αντικατασταθούν από απλές περιγραφικές προτάσεις για τον απλούστατο λόγο ότι δεν υφίσταται εξομείωση της περιγραφικής με την ηθική γλώσσα. Νοηματική αυτοτέλεια των ηθικών επιθέτων δεν υπάρχει. Αυτό συμβαίνει, τονίζει ο συγγραφέας, με το περιεχόμενο όχι μόνο των ηθικών επιθέτων αλλά και των ηθικών όρων γενικότερα (σελ. 17). Τα κριτήρια για την αξιολόγηση μιας πράξης που αποσκοπεί στην περιγραφή είναι δεδομένα, δεν συμβαίνει όμως το ίδιο και με τα κριτήρια αξιολόγησης των ηθικών πράξεων.

«Η αναδρομή στο παρελθόν» (σελ. 20-27) είναι ο τίτλος του δεύτερου κεφαλαίου που αναφέρεται στη θεωρία της οποίας εισηγητής υπήρξε ο Αριστοτέλης. Σύμφωνα μ' αυτήν, όταν ένα ον ικανοποιεί το σκοπό για τον οποίο είναι προορισμένο, είμαστε υποχρεωμένοι να το κρίνουμε θετικά, αφού, κατά τον Σταγειρίτη, οι ηθικές έννοιες σχετίζονται με πράξεις που πρέπει να τις επιτελέσουμε, διότι η φύση των πραγμάτων τις επιβάλλει. Ο συγγραφέας όμως, πιστεύει ότι η ηθική αξιολόγηση ενός όντος με βάση το αν πληρεί τον προορισμό του ή όχι δεν συνιστά ισχυρό λόγο για να υποστηρίξουμε ότι οι ηθικές εκτιμήσεις πρέπει να διατυπώνονται ανεξάρτητα από τις επιλογές μας (σελ. 22). Ο σκοπός διακρίνεται από τον άνθρωπο, αφού οι δύο βρίσκονται σε διαφορετικά επίπεδα. Ο Αριστοτέλης, χωρίζοντας τις δραστηριότητες των ανθρώπων σε ποιητικές και πρακτικές, τονίζει ότι ο προβληματισμός κάποιου που ασκεί μια τέχνη (κατηγορία της ποιητικής δραστηριότητας),

περιορίζεται μόνο στη μέθοδο και τα μέσα και όχι στη διαμόρφωσή του σκοπού. Όσον αφορά όμως στην κατηγορία των πρακτικών δραστηριοτήτων, ο σκοπός είναι ενσωματωμένος στο πράττειν. Η άποψη του Αριστοτέλη (σελ. 24) εξηγείται και φωτίζεται με παραδείγματα από τον συγγραφέα κ. Πελεγρίνη (σελ. 25). Μέρη του σκοπού στην κατηγορία που μόλις αναφέραμε, είναι, οργανικά ή ουσιαστικά, τα μέσα με τα οποία ο σκοπός επιτυγχάνεται. Δεν θα πρέπει λοιπόν να συγχέουμε τις ηθικές μας εκτιμήσεις με τις αξιολογήσεις που είμαστε υποχρεωμένοι να κάνουμε, όσον αφορά τις ενέργειές μας, γιατί αλλιώς διαπράττουμε *σφάλμα κατηγορίας*, συγχέοντας δύο εννοιολογικά ετερόκλητες κατηγορίες δραστηριοτήτων, δηλαδή την πρακτική με την ποιητική (σελ. 27).

Στο τρίτο κεφάλαιο, το «Αναζητώντας μάταια κάποιο κοινό σκοπό» (σελ. 28-34), ο συγγραφέας εξετάζει τη σχέση της αριστοτελικής ευδαιμονίας και της ηθικής. Αν ο κοινός σκοπός των ανθρώπων είναι η ευδαιμονία, και αν η ηθική συνάπτεται προς αυτήν, οι δε μεμονωμένες αντίθετες περιπτώσεις δεν μας πείθουν για το αντίθετο, τότε τίθεται το ερώτημα: ποια θα είναι η ουσία της ευδαιμονίας, και ακόμα ποιο είναι το συγκεκριμένο είδος αυτής στο οποίο ο άνθρωπος σκοπεύει; Διερωτάται ο συγγραφέας, μήπως η πολυσημία της ευδαιμονίας, που αναμφίβολα υπάρχει, αποδεικνύει ότι δεν αποτελεί ένα συγκεκριμένο στόχο για τον άνθρωπο, αλλά αυτή κάθε φορά είναι αντικείμενο της επιλογής του; Αντίθετη γνώμη βέβαια έχουν οι υποστηρικτές της τελεολογικής άποψης. Όμως, λέγει ο κ. Πελεγρίνης, θα δούμε ότι και αυτοί ισχυρίζονται πως ένας κοινός για όλους τους ανθρώπους και συγκεκριμένος στόχος στη ζωή δεν είναι απαραίτητος. Με τον τρόπο αυτό αναιρούν οι ίδιοι τη θεωρία τους, συμπεραίνει πολύ σωστά ο συγγραφέας (σελ. 33). Όμως θα μπορούσε κανείς να παρατηρήσει ότι το κεφάλαιο στο σημείο αυτό κλείνει κάπως απότομα. Ο συγγραφέας παρατηρεί ότι στην εποχή μας δεν υπάρχει αυτή η μυστική και βαθιά ηθική τελεολογική συνείδηση που διείπε τους ανθρώπους παλαιότερα. Η γνώμη αυτή δεν αιτιολογείται επαρκώς. Απομένει το ερώτημα: Γιατί αυτό μπορούσε να συμβαίνει σε άλλες εποχές, αλλά δεν γίνεται πια στη δική μας;

Το τέταρτο κεφάλαιο, που επιγράφεται «Από την κοινωνική σκλήρυνση στην κοινωνική ρευστότητα» (σελ. 35-40), ορίζει το πρόβλημα της διαφοροποίησης της κοινωνικής ανεκτικότητας έναντι των ανθρωπίνων πράξεων και επιλογών, από ιστορική και διαχρονική σκοπιά. Πολύ σωστά παρατηρεί ότι η ανεκτικότητα αυξήθηκε με την πάροδο των ετών και σήμερα είναι φανερό ότι οι επιλογές των ανθρώπων και οι πράξεις τους που κρίνονται ως αντίθετες με τα κοινωνικά πιστεύω δεν αντιμετωπίζονται πια με τη μονολιθικότητα που διέκρινε άλλες εποχές, (τον Μεσαίωνα επί παραδείγματος). Θα ήθελα όμως να παρατηρήσω ότι όσον αφορά την κοινή συναίνεση, που λέγεται ότι υπήρχε σε περιόδους κοινωνικής σκλήρυνσης (σελ. 37), είναι μάλλον αδύνατο να την εκλάβουμε ως κύρια μορφή συναίνεσης και όχι ως κάτι άλλο. Ήταν απλά ένας εξαναγκασμός ελλείψει δυνατοτήτων επιλογής. Εξ' άλλου το παράδειγμα της καταστροφής των νοσοκομείων, που αναφέρεται στις σελίδες 38 και 39 προκειμένου να εξηγήσει τη σχέση της κοινωνικής ανεκτικότητας και της έννοιας του παραλογισμού, είναι αρκετά χαλαρό ώστε να είναι δύσκολο κανείς να κατανοήσει απόλυτα την κατά τα άλλα σωστή άποψη του συγγραφέα, ότι είναι μάταιο σήμερα να αναζητήσει κανείς κάποια συναίνεση μεταξύ των ανθρώπων, που θα καθιέρωνε έναν αποδεκτό τρόπο ηθικής συμπεριφοράς.

Το πέμπτο κεφάλαιο (σελ. 41-61) αρχίζει με την αναφορά του παραδείγματος της υπό διωγμόν επιστήμης από το βιβλίο του Alasdair Mc Intyre (After Virtue, London 1981). Σύμφωνα λοιπόν με το συγγραφέα, ο λόγος της κρίσης του ηθικού βίου της εποχής μας είναι ιστορικός. Η τελεολογική θεωρία, που είχε υποστηριχθεί από την εποχή του Αριστοτέλη, παρέμεινε και στους μεταγενέστερους χρόνους. Παρά την ενδεχόμενη τροποποίηση του περιεχομένου του ηθικού βίου, οι άνθρωποι εξακολουθούν να σέβονται το τελεολογικό σχήμα

εξήγησης της ηθικής συμπεριφοράς. Η αλλαγή συμβαίνει, κατά τον McIntyre, στην εποχή του Διαφωτισμού. Το κύριο πρόβλημα όμως που τίθεται στο σημείο αυτό είναι εκείνο που παρατήρησε πρώτος ο D. Hume, ότι δηλ. οι όροι της ηθικής εμφανίζονται στο συμπέρασμα, χωρίς να έχουν εμφανιστεί προηγουμένως στις προκείμενες. Το πρόβλημα αυτό θα λυθεί λίγο αργότερα από τον Καντ, με την άποψή του ότι μπορούμε να αποδεχθούμε αρχές που θα γίνουν ρυθμιστές της συμπεριφοράς μας, αν αυτές κρίνονται ότι είναι εύλογο να υιοθετηθούν από όλους τους ανθρώπους (σελ. 49). Όμως σε μια κοινωνία ρευστότητας, παρατηρεί ο συγγραφέας όπως η δική μας, το κριτήριο για την ηθική συμπεριφορά είναι πια το πρόσωπο και κατ' επέκταση το τι επιλέγει ο καθένας μας να πράξει. Έτσι λοιπόν ανακλύπτει η κατάσταση που κάνει τα άτομα μιας κοινωνίας να διαφοροποιούνται κατά τις αντιλήψεις τους. Είναι δύσκολο λοιπόν να απαντήσει κανείς γιατί πράττει κάτι, εφ' όσον δεν υπάρχει το γενικό πλαίσιο μέσα στο οποίο θα μπορούσε να τοποθετήσει την άποψή του. Ο μόνος τρόπος με τον οποίο θα απετρεπέτο ο αφανισμός της ηθικής, διατείνεται ο κ. Πελεργίνης, είναι μια εκ νέου προσαρμογή της τελετουργικής μεθόδου από αναλυτική σκοπιά, εις τρόπον ώστε το χάσμα μεταξύ της αναλυτικής και της περιγραφικής γλώσσας να πάψει να υπάρχει. Παρ' όλα αυτά επιστρέφοντας και αναφερόμενος στις απόψεις του McIntyre, εξετάζει το επιχείρημά του, ότι δηλαδή δεν υπάρχει κανένας άλλος τρόπος για να ζήσουμε παρά μόνο αν υποθέσουμε ότι υπάρχει ένας κοινός ηθικός σκοπός. Την άποψη του McIntyre, θα αμφισβητήσει ο συγγραφέας στα επόμενα κεφάλαια.

Το ερώτημα, αν θα πρέπει να είναι κανείς ηθικό πρόσωπο αποτελεί το θέμα του *έκτου κεφαλαίου* (61-79). Υποστηρίχθηκε ότι δεν έχει νόημα να θέτουμε τέτοια ερωτήματα, αφού η έννοια του ηθικού χρέους συλλαμβάνεται εννοιακά και όχι αποδεικτικά (βλ. τη γνώμη του Prichard). Ο McIntyre όμως έχει αντίθετη άποψη και πιστεύει ότι η μη δυνατότητα απάντησης στο ερώτημα για το αν υπάρχει ή όχι ηθικό πρόσωπο, οφείλεται στο ότι υπήρξε μεγάλη διαφοροποίηση στο περιεχόμενο του όρου «ηθικό πρόσωπο» με την πάροδο του χρόνου. Ο κ. Πελεργίνης πιστεύει ότι ο λόγος για τον οποίο το επιχείρημα του Prichard δεν είναι σωστό, είναι ότι η εννοιακή βάση πάνω στην οποία ο Prichard στηρίζει την άποψή του είναι μια «αυθαίρετη γνωσιακή δραστηριότητα» (σελ. 70).

Εξετάζοντας δε και την περίπτωση να υπάρχει αδυναμία απαντήσεως στην ερώτηση, καταλήγει στο ότι τέτοια αδυναμία ίσως να υπάρχει λόγω της υφής του ερωτήματος· αυτό όμως δεν θα αμφισβητούσε τη νομιμότητά του. Τελικά γίνεται αποδεκτό από τον συγγραφέα ότι το ερώτημα αυτό δεν είναι μια έσχατη απορία (σελ. 77) και μπορεί να τύχει απαντήσεως, που είναι η εξής, ότι δηλ. είναι η ύψιστη εκδήλωση της λογικής συμπεριφοράς των ανθρώπων. Ακόμα ο κ. Πελεργίνης αναγνωρίζει στην εποχή μας το δικαίωμα να δώσει τη δική της ερμηνεία και άποψη στον τομέα της ηθικής (σελ. 79).

Στο *έβδομο κεφάλαιο* (σελ. 80-89), που επιγράφεται «Η κυριαρχία του προσώπου», γίνεται αρχικά μια αναφορά στην αντικειμενικότητα ή υποκειμενικότητα των ηθικών κρίσεων σε σχέση με την επιλογή τους από τον πράττοντα άνθρωπο. Γίνεται αναφορά σε στοχαστές όπως ο Nietzsche, ο J.-P. Sartre, ο A. J. Ayer, ο C. L. Stevenson και ο R. M. Hare και εξετάζονται περιληπτικά οι απόψεις τους. Στη θεματική του βιβλίου, το συγκεκριμένο κεφάλαιο προσφέρει στη διασάφηση των θεμάτων από ιστορική άποψη. Ο συγγραφέας σημειώνει τις εξελικτικές αλλαγές που συνέβησαν σχετικά με τη δυνατότητα του ανθρώπου ως προς το επιλέγειν. Στο τέλος γίνεται αναφορά και σύντομη εξήγηση της επιτακτικοκρατικής θεωρίας του Hare, την οποία και ο συγγραφέας αποδέχεται και προσπαθεί στο επόμενο κεφάλαιο να αποδείξει ότι αυτή εφαρμόζεται και σήμερα στον τομέα της ηθικής, τουλάχιστο στις γενικές της γραμμές.

Το τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου, το *όγδοο* (σελ. 90-98), έχει τίτλο «Η σιωπηρή προϋπόθεση της ηθικής», που είναι, κατ' αυτόν, η έννοια της *λογικότητας*. Η προϋπόθεση αυτή δεν έρχεται σε αντίθεση ούτε και είναι ασυμβίβαστη με την ποικιλία των προτύπων της ηθικής συμπεριφοράς, όπως αυτά διαμορφώθηκαν κατά τις διάφορες φάσεις της ανθρώπινης ιστορίας ως *καινοτομίες* στο χώρο της ηθικής σκέψης. Η άποψη αυτή είναι ορθή μέχρις ενός σημείου· γιατί η διατήρηση των θεμελιωδών και σιωπηρών προϋποθέσεων που αναφέραμε προηγουμένως αποτελεί το όριο ασφάλειας για την ύπαρξη και συνέχιση μιας ηθικής συμπεριφοράς. Πάντως, κατά το συγγραφέα (σελ. 95), πρέπει να τονιστεί ότι η ηθική ζωή έχει οριστεί για λογικά μόνον όντα και ότι συγκεκριμένο γνώρισμα ενός λογικού όντος είναι να μπορεί «να πράττει με εναλλακτικούς τρόπους, κάνοντας λάθη, αλλά έχοντας συνείδηση των λαθών αυτών» (σελ. 96).

Σύμφωνα λοιπόν με όσα ο κ. Πελεγρίνης ανέπτυξε και επιχειρηματολόγησε, το συμπέρασμα που παρατίθεται και στο τέλος του κεφαλαίου (σελ. 98) είναι: Παρά τις ριζικές μεταβολές τις οποίες μπορεί κανείς να επισημάνει στον ηθικό βίο των ανθρώπων της εποχής μας, ο βίος αυτός είναι εξίσου θεμιτός με εκείνον που είχε διαμορφωθεί σε περασμένες εποχές, και η ηθική είναι η *sine qua non* της κοινωνικής ζωής σε κάθε εποχή.

ΕΙΡΗΝΗ ΣΒΙΤΖΟΥ
ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΣ ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ
ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ